

ВСТУП

Єдиний шлях, що веде до знання —
це діяльність.

Бернард Шоу

Те, що я чую, я забуваю; те, що я
бачу, я пам'ятаю; те, що я роблю, я
розумію.

Конфуцій

Поряд із традиційними методами навчання дедалі більшу популярність завойовують інтерактивні методи. Це — веління часу. Але для використання таких методів бракує матеріалу. Мета цього видання — по-перше, дати у руки вчителя посібник, за допомогою якого можна легко організувати роботу учнів, а по-друге, навчити школярів використовувати дії, що є основою логічного мислення: порівнювати і знаходити закономірності, причинно-наслідкові зв'язки, класифікувати об'єкти, давати визначення, використовувати алгоритм, робити висновки, базуючись на певних вихідних даних тощо. Тобто вміло користуватись будь-якою інформацією.

Не секрет, що у підлітковому віці інтерес до навчання різко знижується. Проблема активізації пізнавальної активності учнів-підлітків — «стара як світ», але, як і раніше, залишається актуальною. Адже якими б високими не були задуми вчителя, всі вони перетворюються на ніщо, якщо у дітей немає бажання вчитися. Саме тому пробудження інтересу до предмету — ключ до навчання у цьому віці. І ось активні методи навчання й створюють необхідні умови для активізації інтересу в учнів і до змісту навчання, і до самої навчальної діяльності, тому що саме тут є можливість проявити розумову самостійність та ініціативність. Що активніші методи навчання, то легше зацікавити ними учнів. Основний засіб виховання стійкого інтересу до навчання — використання таких питань і завдань, вирішення яких вимагає від учнів активної по-

шукової діяльності; створення проблемної ситуації, у якій поєднуються труднощі навчального матеріалу й навчального завдання з посиленістю виконання. Велику роль у формуванні інтересу до навчання відіграє створення проблемної ситуації, зіткнення учнів з трудностю, яку вони не можуть вирішити за допомогою наявних знань. Стикаючись з проблемою, вони переконуються в необхідності отримання нових знань або застосування старих у новій ситуації. Цікава тільки та робота, яка вимагає постійного напруження. Легкий матеріал не викликає інтересу. Труднощі навчального матеріалу і навчального завдання сприяють підвищенню інтересу тільки тоді, коли ця труднощі посилює, переборна. В іншому випадку інтерес швидко втрачається.

На сьогодні є чимало дидактичної літератури, що містить логічні завдання. Чим даний посібник відрізняється від них? Перш за все, детальною **поурочною розробкою завдань**. Зрозуміло, що подані вони з «надлишком». Учителю сам обирає вид і кількість завдань відповідно до цілей, які він ставить перед своїм уроком. По-друге, багатоваріантність частини завдань робить їх доступними всім учням. По-третє, частина завдань, особливо про історичні персоналії, значно розширює матеріал підручника, доповнює його новими фактами. По-четверте, це можуть бути зразки, за якими учитель може розробити власні завдання для свого уроку.

Інтерактивні методи передбачають зміну ролі учителя, який перестає бути особою, яка інформує і опитує учнів, а стає організатором діяльності учнів за ситуації вільного обміну думками та поглядами.

Під час викладання курсу вчитель може скористатись поданими завданнями для самостійної роботи учнів у малих групах або в парах, чи індивідуально.

Варто додати, що такі методи і прийоми роботи, як учнівські проекти, тематичні папки, презентації та інші завдання відкритого характеру полегшують індивідуалізацію навчання: учні можуть реалізувати їх у своєму власному темпі й надавати їм своєї власної форми, виходячи з своїх нахилів та можливостей.

Завдання допомагають учням оволодіти понятійним апаратом і мовою, які дадуть їм можливість брати участь у публічних заходах.

Завдання базуються на певних принципах та прийомах педагогічної техніки

1. Принцип діяльності. *Освоєння учнями знань, вмінь, навичок у ході діяльності.* Це означає, що учні використовують свої знання історії у ході конкретної роботи, шукають умови й межі їх використання, змінюють їх, аналізують, знаходять зв'язки і співвідношення між фактами, гіпотезами, розглядають їх у різних контекстах та моделях, під різними кутами зору

2. Принцип зворотного зв'язку. *Рівень засвоєння, розуміння, зацікавленості учнів постійно контролюється учителем.* Йому лише потрібно встановити кількість балів за кожне завдання і звірити відповіді.

3. Принцип ідеальності. *Це коефіцієнт корисної дії прийому чи вправи.* Чим корисні більше, а затрат менше, тим ідеальність вища. Якщо прийом чи технологія прекрасні, але затрати праці на нього великі, то й ККД низький.

Чим краща самоорганізація учнів, тим вища ідеальність. А виконання завдань, особливо в ігровій, колективній формі підштовхує учнів до діяльності, у ході якої вони ще й навчають один одного. Учитель у такій ситуації грає роль не транслятора знань, а компетентного судді.

4. Принцип відкритості завдань.

Як правило, у школі вирішують «закриті» задачі — ті, що мають точну умову й одне правильне рішення. А які завдання перед людиною ставить життя? «Відкриті». *«Відкриті» задачі — це ті, що мають різні шляхи вирішення та кілька можливих відповідей.* А історія якраз і є багатоваріантною. На наш погляд, навіть неправильні відповіді, але достатньо аргументовані, заслуговують на високу оцінку. Тим паче, що сьогодення система оцінювання дає можливість це зробити.

Завдання розраховані як на **індивідуальну**, так і на **групову діяльність**. А чи вміємо ми працювати колективно? Чи потрібно це? Погляньмо на засідання Верховної Ради. Бачимо — повне невміння: слухати і розуміти своїх колег; приймати спільне рішення; тактовно дискутувати; правильно сприймати критику, чи навіть просто чужу думку. Сучасна ж виробнича і творча діяльність є колективним процесом. Тому одним із найважливіших завдань школи є навчання дітей колективній співтворчості, вмінню спільно працювати і приймати спільні рішення. А завдання саме і є тим матеріалом, що допоможе організувати спільну роботу.

Робота у малих групах

Робота у малих групах дає учням змогу набути навичок, необхідних для спілкування та співпраці. Вона стимулює колективну роботу. Ідеї, що продукуються групою, допомагають учасникам бути корисними один одному. Висловлення думок допомагає їм відчувати власні можливості та зміцнити їх.

Учитель повинен швидко об'єднати учнів у малі групи — 4-5 осіб (Найпростіше, це коли учні, що сидять за одною партою, обертаються до тих, хто сидить за ними. Але годяться будь-які інші методи. Хоч за допомогою лічилки). Ролі, які можуть виконувати учасники групи (ролі можуть об'єднуватись і обов'язково змінюватись з новою грою):

Спікер (керівник):

- зачитує завдання;
- організовує порядок виконання;
- підбиває підсумки роботи;
- призначає доповідача;
- відповідає за дисципліну.

Секретар:

- веде запис результатів роботи;
- має бути готовим висловити думку групи, якщо не буде обрано спеціального доповідача.

Доповідач:

- чітко й стисло висловлює думку групи;
- доповідає про результати роботи групи.

Таймкіпер (посередник):

Стежить за часом.

Виходячи з досвіду роботи, можна виділити кілька загальних принципів, при дотриманні яких групова практична робота на уроці буде по-справжньому ефективною.

1) Впровадження групових форм роботи на уроці повинно бути системним, тобто групові форми повинні застосовуватися не від випадку до випадку, а періодично, причому саме тоді, коли вони можуть дати максимальний ефект. Оптимальний варіант — повноцінні, інтенсивні заняття в малих групах рівномірно протягом навчального року, по 1-2 заняття в кожному великому тематичному блоці.

2) Групова практична робота особливо ефективна на уроці, присвяченому закріпленню і поглибленню нових знань чи удосконаленню умінь і навичок, на повторювально-узагальнювальному уроці.

3) Групи повинні формуватися з урахуванням психологічних особливостей того чи іншого класу.

4) Оцінка діяльності учня на уроці повинна складатися з оцінки його особистої діяльності і діяльності групи в цілому.

Для організації творчої роботи на уроці учитель повинен дотримуватися певних правил. Зокрема:

- обґрунтування — необхідна умова будь-якого твердження;
- слід заохочувати учнів висловлювати власну думку і ставлення до тих чи інших фактів та тверджень;
- необхідно, щоб учні з власного досвіду знайшли підтвердження чи спростування тих чи інших положень.

Порядок і послідовність у роботі

Не треба боятися зупиняти учнів, якщо це необхідно для уроку.

Головне — повага та толерантність до учнів і доброзичлива атмосфера на уроці.

Резюме: інтерактивні методи вчать:

- обґрунтовувати свою позицію, відстоювати своє рішення, поважати колектив, спілкуватися;
- знання кожного учня поповнюються знаннями інших;
- зацікавленість зовнішньою стороною явищ переростає в інтерес до їх внутрішньої суті.

Творчі запитання та завдання

Більшість запитань, розміщених у підручниках і посібниках, репродуктивні, тобто розраховані на «закриті» відповіді, єдино правильні. Вони не розглядають можливі варіанти розвитку історії. Слід відмовитися від широко вживаної тези, що «історія

умовного способу не має». У фізиці існує поняття невизначеності або точки поліфуркації (нестійкий стан, в яких наслідки застосування сили багаторазово перевищують саму силу), яка дозволяє по-іншому подивитися і на історію. Запитання «що було б, якби...» можна і потрібно використовувати як дослідницький інструмент. Завдання типу «Діалог», «Промова» та інші, які вимагають моделювання минулого, можна проводити у вигляді **вистави**. Рольові ігри, моделювання подій є ефективними методами розвитку такої популярної сьогодні соціальної компетентності учнів. Учням достатньо невеличких стилізацій одягу (головний убір, знаки влади, інструмент тощо), щоб підкреслити роль, яку вони грають. Така форма роботи завжди викликає захоплення у дітей.

Це завдання — добірка «відкритих» запитань. Вони дають учневі реальне право на діалог та незгоду з учителем, створюють умови для розвитку культури **критичного мислення** у школярів. Уміння критично мислити особливо важливе у наш час, коли через ЗМІ відбувається масова обробка суспільної свідомості. Критичне мислення означає не негативність суджень, а зважений розгляд різноманітних підходів до проблеми, прагнення робити об'єктивні судження на основі обґрунтованих доказів. Навички критично мислити дозволяють учням стати відповідальними громадянами й свідомо обирати свою долю і впливати на неї. Але учителям, який працює над розвитком критичного мислення, слід бути уважним й тактовним, адже у кожній людині існує психологічний захист — важко визнати свою помилку чи неправильність суджень. Критичне мислення передбачає розуміння багатоманітності світу і вміння визнати свою неправоту. Адже нерозумна людина не та, яка помиляється, а та, що не хоче помічати і виправляти свої помилки.

У ході роботи над протилежними оцінками історичних подій, явищ, діячів стане зрозумілим неможливість укласти світ у чорнобілі рамки, а це і є формування історичного бачення і світогляду.

Проблемні завдання з історії дають змогу повніше усвідомлювати минуле і розуміти сучасне. Працюючи над ними, слід лише дотримуватися певних принципів:

Принцип об'єктивності. Він передбачає розгляд історичної реальності незалежно від бажань та уподобань дослідника і вимагає розглядати кожне явище, подію, особу в його різноманітності і суперечливості.

Принцип історизму. Він передбачає розгляд фактів чи явищ у розвиткові, а також у контексті того, коли, де, з яких причин, у який час вони відбувалися чи виникли.

Принцип соціального підходу. Він передбачає врахування інтересів конкретних класів і соціальних груп.

Якщо стоїть завдання дати оцінку, то слід пам'ятати, що оцінка може бути: **історичною** — оцінка події, явища тощо за масштабами впливу у часі та просторі; **політичною** — актуальність досвіду для сьогодення; **моральною** — передбачає відповідність моральним нормам. Стосовно останньої, варто пам'ятати про принцип історизму.

Це можуть бути **індивідуальні** завдання, які: а) стимулюють розвиток творчого мислення; б) формують власну точку зору та критичне ставлення до інформації; в) розкривають літературні здібності учнів.

Це можуть бути завдання для **учбового мозкового штурму**, який: а) є активною груповою роботою; б) за допомогою якого учні вчаться коротко і чітко висловлювати свою думку; в) учні вчаться слухати один одного, якщо вчитель виділяє тих учнів, що розвивають пропозиції своїх товаришів; г) учителю легко підтримати «важкого» учня, звернувши увагу на його ідею.

Ці завдання можуть бути темою **дискусії**, що розвиває в учнів уміння відстоювати власну думку, аргументувати її з посиланням на певні факти й джерела.

Проводячи дискусії, не варто заохочувати виступи за раніше написаним конспектом. Корисно також ознайомити школярів з пам'яткою «Закони дискусії»:

- Кожен — активний учасник.
- Говори, що думаєш; думай, що говориш.
- Не перебивай товариша!
- Висміювати чужу думку недопустимо!
- Стався до товаришів з повагою, навіть якщо ти не згоден з їхньою думкою.
- Не ображайся, коли твоя думка залишилася без підтримки.
- Спір веди чесно, щиро, не спотворюй слів і думок опонентів.
- Головне в дискусії — факти, логіка, вміння доводити.
- Закінчуючи виступ, підбий підсумки, зроби висновок.

Найпоширенішими формами дискусій є:

Круглий стіл — бесіда на рівних невеликої кількості учнів. Обмін думками між ними.

Засідання експертної групи. 4–6 учнів, з визначеним наперед головою, обговорюють питання. Потім кожен має слово, щоб викласти свою позицію, але не виголошує тривалу промову.

Форум — форма схожа на попередню. Група обмінюється думками з аудиторією.

Симпозіум — більш формалізоване обговорення, побудоване на виступах учасників з раніше підготовленими повідомленнями, які висвітлюють їхню точку зору. Після виступу доповідач відповідає на запитання аудиторії.

Дебати — формалізоване обговорення, побудоване на підготовлених виступах учасників, які представляють 2 команди, що змагаються. Потім кожна команда спростовує твердження супротивника.

Ще одним видом дискусії є **дискусія з елементами ігрового моделювання**. Суть цієї форми полягає в тому, щоб поглянути на поставлену проблему не просто з позиції сучасної людини, а під кутом зору представника певної соціальної групи (чи іноземця). Або ж обговорюється проблема чи питання з позиції «очевидців» подій, спеціально абстрагуючись від оцінок сучасних людей, підручників. Частина учнів в такому разі представляє сучасних експертів, і тому має пізніші оцінки подій. Поєднання оцінок минулого і сучасного формує своєрідність цієї роботи.

Дискусію можна проводити у вигляді «**колеса**», тоді в обговоренні візьме участь буквально весь клас. Стільці для учасників розставляються в два великих кола. Внутрішнє заповнюють учні спиною до центру, у зовнішньому колі учні розміщуються лицем до центру. Таким чином кожен учень сидить навпроти іншого. Внутрішнє коло — непорушне, зовнішнє — рухається. За сигналом педагога всі учні зовнішнього кола пересідають на стілець праворуч і опиняються перед новим партнером. У цій формі учні внутрішнього кола умовно є прихильниками однієї точки зору, а зовнішнього — іншої. Школярі одночасно ведуть в парах дискусію. Зустрічаючись з новим партнером, вони чують нові аргументи, а отже, і добирають нові контраргументи. До кінця гри учні, як правило, відшліфовують власну систему аргументів, а також отримують досвід спілкування з різними партнерами.

Ще один з можливих варіантів — діалог — **зіткнення думок**, в якому учасники дотримуються різного розуміння (оцінки) одних і тих же явищ чи фактів. Позиції сторін обговорюються і визначаються до початку. Роль одного учасника дискусії може виконувати вчитель, іншого — група учнів. Це розвиває в учнів уміння оперувати суперечностями і вирішувати їх.

У складних системах все пов'язано з усім. Вийми маленьке коліщатко з найточнішого швейцарського годинника — і це вже не годинник. Тим більше це стосується політичних, соціальних, екологічних систем. Важливо сприймати предмети і явища системно, у контексті; враховувати взаємозв'язок їх елементів; зміни в часі. Часто розв'язання проблеми є зовсім не там, де його намагаються знайти інші. **Системний підхід** — так можна назвати розумову звичку розглядати досліджуваний об'єкт як частину оточуючого середовища з одного боку і як сукупність взаємодіючих елементів з іншого.

Учитель, організовуючи дискусійне заняття, теж повинен пам'ятати кілька правил:

- слід уникати питань непевних і з подвійним змістом;
- давати час на обдумування відповідей учнів;
- звертати увагу учнів на кожну відповідь;
- змінювати хід роздумів учня, по-іншому сформулювавши думку чи давши прямо протилежну;
- уточнювати й пояснювати висловлювання дітей для всього класу;
- ставити уточнюючі запитання;
- стежити за дотриманням логіки, адже у нас усі (від учнів до міністрів) не заперечують по суті питання, а користуються вивертми й помилками, відомими ще з часів Аристотеля: від підміни понять до переходу на особистості;
- застерігати учасників від надмірних узагальнень, підштовхувати учнів до поглиблення думки, тримати паузу, коли це необхідно;
- зупиняти тих, хто багато говорить під час дискусії за рахунок інших; якщо дискусія відхиляється від теми обговорення, веде до явно неправильного висновку чи «тупцяється на місці», то педагог безумовно повинен взяти керівництво в свої руки. Так само слід діяти й тоді, коли справа йде до «рукопашної».

При організації дискусійного заняття учитель повинен чітко уявляти для себе його етапи і хід (В жодному разі не розписуючи за дітей їх слова!). Вступний етап полягає в підготовці й залученні класу до дискусії. На цьому етапі формулюється і записується на дошці проблема, тема, окреслюються вузлові моменти, обмірковуються можливі точки зору. Водночас вступна частина — організаційний етап, тому тут визначається регламент проведення, правила й умови, проводиться інструктаж учасників, розподіляються ролі і роздається необхідний дидактичний матеріал.

Під час вступного етапу дискусії учитель переводить проблемне запитання в проблемну ситуацію. Це можна зробити різними шляхами: поглибленням й розширенням проблемного запитання, пошуком нових граней вирішення, співставленням різних варіантів гіпотез тощо.

Після завершення дискусії бажано провести рефлексію, користуючись такою схемою:

1. сформулювати суть позицій, які висловлювалися у процесі обговорення, визначити їх відповідність темі;
2. підкреслити обґрунтованість певних позицій, непереконливість інших;
3. звернути увагу на правильне використання понять, точність формулювань тез, чіткість аргументації;
4. назвати порушення логіки викладу матеріалу (якщо такі були);
5. оцінити культуру мовлення учасників дискусії, характер виголошення (голос, темп, інтонація, використання міміки, жестів);
6. визначити рівень толерантності диспутантів.

Інколи буває: хоч як учитель намагається організувати дискусію, а нічого не виходить. Або в учнів склалася єдина думка, і вони не можуть «розійтись по кутках рингу», або ж в силу низького рівня навченості учні не можуть аргументовано обґрунтувати свій вибір або правильно сформулювати свою позицію. Якщо діти не зуміли по-різному поглянути на проблему, то слід або ж змінити тему, або ж самому виступити як опонент. Якщо діти відмовилися сперечатися взагалі, то, продовжуючи урок, вивча-

ється далі тема, а дискусію можна організувати, наприклад, на етапі закріплення навчального матеріалу. Як один з варіантів — закінчити заняття риторичним запитанням, давши можливість учням організувати дискусію в домашніх умовах, а її результати винести на наступний урок.

Ці запитання можуть бути також темами **учнівського проекту**. Ця форма роботи заснована на методиці підготовки й захисту проекту за визначеною наперед темою. Школярам оголошується тема і модель аналізу проблеми:

- 1) історичний аналіз проблеми;
- 2) виявлення суперечностей, визначених контекстом проблеми;
- 3) поділ її на окремі питання;
- 4) пошук і розробка окремих завдань однієї спільної проблеми;
- 5) висунання гіпотез з вирішення проблеми в певних історичних умовах.

Проект дозволяє привчити учня до самостійної роботи, навчити говорити перед аудиторією, що є життєво необхідною навичкою для будь-якої дорослої людини. Підготовка проекту ставить учня на місце вчителя, наочно демонструючи деякі особливості і труднощі викладацької роботи.

Частина завдань, позначених літерою «Е», можуть бути темами **написання есе**. Есе — невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює особисті думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне трактування теми; цей жанр лежить на перетині художньої та публіцистичної (часом науково-популярної) творчості. Особливість есе в підкреслено вільному, суб'єктивному тлумаченні, парадоксальній манері мислення. Як правило, есе виражає нове, суб'єктивне слово про щось. На уроці історії така форма роботи дозволяє перевести знання з теоретичної площини у сферу практичного осмислення, співставити з власною позицією та наявним досвідом. Есе одночасно виступає в якості вимірювальної шкали знань, умінь та навичок учня та у якості інструмента, який дозволяє учневі через рефлексію і власний досвід освоїти і розширити знання.

Щоб полегшити написання есе, учителем надається план:

1. Початок — виділення проблеми, актуалізація заявленої теми (20% усього тексту)
2. Теза — три аргументованих докази або спростування тези, які виражають особисту думку (позицію) автора і мають в своїй основі науковий підхід. Переформулювання тези (60% усього тексту).
3. Висновок, який містить заключне судження (умовивід) (20% усього тексту)

Уміння та навички написання есе формуються поступово. Спочатку учні дають відповіді, в яких є елементи написання есе. Наприклад, продовжити речення: «Я вважаю, що..., тому що...». Розтлумачуються терміни: теза — твердження, яке потребує доказів; аргумент — доказ з метою доведення істинності чи спростування даного твердження.

Уміння дивитися під різними кутами зору, в різних контекстах, описувати об'єкт в різних моделях — важлива якість при розгляді будь-яких — від природничо-наукових до соціально-психологічних — проблем, а отже, ще однією формою творчих робіт є описування добре відомих явищ з «не людської» точки зору. Наприклад, з точки зору коня гетьмана або його шаблі, телевізора або навіть віника. Корисно читати (і складати) фантастичні оповідання, в яких звичні для нас явища виглядають зовсім по-інакшому в очах неземних істот. Таке завдання сприятиме формуванню вільного нескутого мислення і допоможе краще засвоювати «серйозний» навчальний матеріал. Адже в сучасному світі стає дедалі менше сфер діяльності, в яких переважає репродуктивна форма діяльності. І, готуючи дітей до майбутнього, ми повинні розвивати в них навички творчої діяльності. Такі завдання позначено літерою «Ф».

Щодо самого проведення інтерактивних завдань, то існують два варіанти:

Варіант 1 (*письмово-індивідуальний*). Цінність цього варіанту, на наш погляд, полягає в тому, що, перевіряючи письмові роботи, вдається прослідкувати хід думок учня, його конкретну аргументацію та власні висновки. Індивідуальна робота сприяє процесу інтеріоризації (працює механізм «дія — відчуття — думка»), розвитку абстрактно-логічного мислення, забезпечує засвоєння головного в досліджуваному матеріалі, постійну актуалізацію і застосування вже наявних знань і навичок, сприяє набуттю нових

компетенцій, дозволяють осмислити вже відоме по-новому, індивідуалізуючи процес навчання, допомагає організувати постійний, глибокий і всебічний моніторинг якості навчання.

Варіант 2 (усно-колективний). Цінність цього варіанту в тому, що це вільне колективне обговорення. Адже з часів Сократа відомо, що справжні знання, переконання, погляди формуються лише в ході вільного спілкування.

Ставити запитання потрібно таким чином, щоб, *по-перше*, їх з нетерпінням чекали і раділи, як довгоочікуваній новій іграшці, *по-друге*, не відповісти на яке зовсім (тобто промовчати) було б просто неможливо і, нарешті, *по-третє*, щоб навіть неправильна, неточна відповідь не знижувала, а, навпаки, підвищувала пізнавальну активність учня.

ІНТЕРАКТИВНІ ЗАВДАННЯ

Минуле для нас — це не те, що минуло; минуле — це нереалізовані до кінця можливості минулого, які залишилися в нашому часі й, використовуючи ці можливості, включаючи історичний досвід, ми вступаємо в прямий дійовий зв'язок із минулим, зі своєю історією.

Сергій Кримський

1. Український козак: християнський лицар чи дитя кочового степу? (Е)
2. Що для українця означає слово «козак»? (Е)
3. Порівняйте Конкісту та освоєння українцями просторів Дикого Поля. (Е)
4. Відомий український історик І. Крип'якевич писав про українське козацтво, що «у степах виробився оригінальний тип господарства, а в його обороні нова воєнна організація; у війні зі степовими ордами повстала нова козацька спільнота, зі своїм окремим побутом і окремим світоглядом». Чи поділяєте ви наведену думку? Наведіть факти, які її підтверджують або спростовують. (Е)

5. Існує кілька теорій про виникнення козацтва: боярська — козаки сформувалися на основі руських бояр та незначного військового люду Литви та Польщі, професійних військових, які не отримали статусу шляхтичів і були змушені займатися війною та розбоєм; уходницька — козаки сформувалися на основі промислових ватаг представників різних станів, що йшли на сезонні промисли в Причорноморські й Прикаспійські степи. Значну частину уходників становили селяни-втікачі з Литви, Польщі та Московії, через що уходницьку теорію також називають утікацькою. Наведіть факти, які підтверджують першу та другу теорію.
6. Прокоментуйте слова Сигізмунда Августа про Вишневецького: «Зараз таких слуг треба було б якомога більше, але не з таким норовом». (Е)
7. Напишіть невеличку розмову-суперечку між селянином, міщанином, козаком у середині XVI століття, кому краще живеться. (Е)
8. Складіть приблизний статут якого-небудь цеху.
9. Опишіть свою прогулянку Запорозькою Січчю.
10. Про що розповіла б шабля І. Підкови? (Ф)
11. Напишіть невелику наукову статтю до науково-популярного журналу «Настя Лісовська: міфи і реальність».
12. Що могла розповісти Настя Лісовська своєму чоловікові про батьківщину?
13. Чому запорожці інколи втручалися в міжусобну боротьбу Кримського ханства і підтримували одного з претендентів на ханську ставку? (Е)
14. Опишіть свою екскурсію ханським палацом у Бахчисараї.
15. Про що міг би «розповісти» фонтан ханського палацу в Бахчисараї? (Ф)
16. Чи можна вважати Запорозьку Січ державою, адже там не було жінок? (Е)
17. Люблінська унія започаткувала досить незвичну державу — Річ Посполиту. В чому полягає її тогочасна незвичність? (Е)
18. Уявіть себе делегатом Люблінського сейму і вам потрібно написати звіт про цю історичну подію. (Е)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Інтерактивні завдання.....	15
Які з тверджень є фактами, а які — лише чиясь гіпотеза? Свою думку обґрунтуйте.....	30
Добре — погано.....	34
Чим схожі, а чим відрізняються.....	36
Виберіть сучасників.....	37
Чи погоджуєтеся ви з твердженням?.....	40
Чим вони уславились? (доповніть імена видатних діячів української історії XV—XVIII ст.).....	50
Де і коли відбулась подія? З чиїми іменами вона пов'язана?	52
Викресліть зайве.....	53
Виділіть суттєві ознаки.....	59
«Матрьошка».....	63
Продовжте ряд до 7 понять.....	63
Часові та кількісні співвідношення.....	65
Розв'яжіть рівняння, дібравши слово з дужок.....	67
Знайдіть антонім (слово протилежне за змістом) до слова перед дужками.....	70
Побудуйте «ланцюжок часу».....	72
Хто це?.....	76
Про що йдеться?.....	93
Знайдіть помилку.....	102
Хто такі? (Що таке?).....	121
Складіть повідомлення з поданих слів та термінів.....	124
Відповіді.....	127